

Återfunna svenska utvandrare -svenska utvandrare via Danmark 1868-1909

av *Birgit och Henning Bender*

Genom ett riksdagsbeslut i Köpenhamn i maj 1868 fastställdes att alla utvandaragenter som verkade utifrån danskt territorium skulle *kontrolleras*. Det berodde varken på att myndigheterna <2 gange kontrollera> ville *kontrollera* utvandarna eller skapa statistiskt material utan att man ville förhindra luredrejeri och öka rättssäkerheten i samband med köp av transoceaniska biljetter.

Utländska eller inhemska ångbåtsrederiers generalagenter skulle deponera 8000 dkr hos polisen om de endast ville sälja båtbiljetter till en utländsk ankomsthavn och 12000 om de dessutom sålde järnvägsbiljetter fram till den slutliga utvandrardestinationen. De deponerade pengarna skulle vara en slags resegaranti ifall resan inte motsvarade de förväntningar man rimligen kunde ställa på den. Därför måste varje biljett (kontrakt) som utställdes av danska general- eller deras underagenter kopieras och överlämnas till polisen med angivande av agentens namn, biljettnummer, tidpunkt för utfärdande, fartygets namn och destination, den resandes fulla namn, yrke, ålder, kön och hemort (från 1899 också födelseort). Generalagenterna skulle samla in uppgifterna från samtliga underagenter, vilka kunde vara flera hundra spridda i Danmark, Sverige, Norge och *Nortyskland*.

Generalagenturerna var främst placerade i Nyhavn i Köpenhamn och därför blev handlingarna från alla underagenter i första hand *inlevererade* till Köpenhamnspolisens och finns samlade i Københavns Politis Udvandrerprotokoller som förvaras på Landsarkivet för Själland mm. För perioden 1868-1909 har uppgifterna dataregistrerats av Det danske Udvandrerarkiv och lagts på internet (www.emiarch.dk). Den danska generalagenturen för Hamburg-Amerika linjen (HAPAG) låg 1879-1887 i Vejle i Jylland och biljettkopiorna återfinns i Vejle Byfogedarkiv (Landsarkivet för Nørrejylland). I samarbete mellan Vejle stadsarkiv och Det danske Udvandrerarkiv har också dessa poster nyligen lagts på Internet (www.aalborg.dk/udvandrer). Nu saknas endast registrering av de särskilda listorna över utvandrare mormoner 1872-1894 (Landsarkivet för Själland mm).

Köpenhamns-, Vejle och mormonlistorna omfattar inte bara uppgifter om utvandrare från Danmark utan också ett stort antal från Sverige, Norge, Tyskland och Ryssland vilka alla köpt biljetter hos en utvandaragent som tillhört en dansk generalagentur. Sådana agenter reste t ex runt även i Sverige.

SISTA UPPEHÅLLSORT 1868-1909	ANTAL
Danmark	240.730
Sverige	88.753
USA (särskilt danska namn)	45.619
Rusland (jødiske navne)	8.366
Nordslesvig	8.006
Tyskland (minus Nordslesvig)	2.381
Finland	1.792
Norge	986
Andra	427
SUMMA	397.060

I Sverige blev utvandrarenterna på liknande sätt skyldiga att från 1869 upprätta listor över passagerare och lämna in dem till poliskammaren i respektive hamnstad. Listorna omfattade alla som reste med kontrakt (biljett), dock inte som i Danmark 1:a och 2:a klasspassagerare eller tredjeklasspassagerare som själva köpt biljett och rest på egen hand. Listorna ingår i Poliskamrarnas arkiv i resp hamnstäder (förvarade på olika landsarkiv och stadsarkiven i Stockholm och Malmö). De utgör underlag för den svenska CD-skivan EMIGRANTEN som utgivits av Svenska emigrantinstitutet i Växjö, Emigrantregistret i Karlstad och Göteborgsemigranten (Landsarkivet i Göteborg). Den omfattar 1,4 miljoner passagerare från svenska hamnar 1869-1930 i databasen EMIHAMN. För närvarande arbetar släktforskare i hela landet med att komplettera databasen med uppgifter om utvandring som antecknats i kyrkobokföringsmaterialet (se nedan).

Sammanlagt har 397.060 utvandrare registrerats 1868-1909 i det danska materialet, vare sig de seglat direkt från Köpenhamn eller via Hamburg, Bremen, Liverpool eller annan europeisk hamn till bestämmelseorten i Nord- och Sydamerika, Australien, Argentina m fl. Av dessa har nästan en fjärdedel 88.753 uppgivit Sverige som födelse- eller hemort (83.425 i Köpenhamnslistorna, 5.327 i Mormonlistorna och 1 i Vejlelisterna).

Följande tabell har beräknats utifrån de 44.273 svenska utvandrare och 115.062 danska som uppgivit annan bestämmelseort än New York, Boston eller Quebec.

DESTINATION (minus New York, Boston og Quebec)					
<i>Svenska utvandrare i DK-basen</i>			<i>Danska utvandrare i DK-Basen</i>		
Chicago stad	10.789	24,4%	Chicago stad	19.715	17,1%
Minnesota	8.235	18,6%	Wisconsin	13.781	12,0%
Utah	5.327	12,0%	Iowa	13.642	11,9%
Illinois	4.574	10,3%	Minnesota	11.922	10,4%
Pennsylvania	2.552	5,8%	Nebraska	9.194	8,0%
Iowa	2.316	5,2%	Utah	7.780	6,8%
Michigan	1.859	4,2%	Michigan	6.420	5,6%
Nebraska	1.675	3,8%	Illinois	4.822	4,2%
CANADA	1.196	2,7%	CANADA	4.640	4,0%
Wisconsin	1.169	2,6%	Pennsylvania	3.902	3,4%
Californien	1.026	2,3%	Californien	3.812	3,3%
Kansas	925	2,1%	ARGENTINA	3.706	3,2%
Massachusetts	895	2,0%	AUSTRALIEN	3.660	3,2%
AUSTRALIEN	484	1,1%	South Dakota	2.676	2,3%
North Dakota	468	1,1%	NEW ZEALAND	2.323	2,0%
Övrigt	783	1,8%	Övrigt	3.067	2,6%

Av tabellen framgår att svenska och danska utvandrare i det danska materialet rest till helt olika bestämmelseorter även om de köpt biljetter av samma danska generalagentur. Chicago är det främsta målet för båda nationaliteter men därutöver reser svenskarna främst till Minnesota, Utah och Illinois, medan danskarna fördelar sig mera jämnt mellan Wisconsin, Iowa, Minnesota och Nebraska. Danskarna har också i högre grad än svenskarna haft andra resmål än USA som Canada, Argentina, Australien och New York. Som ett kuriosum kan nämnas att det mest utvandrarintensiva området i Danmark – Bornholm – inte följer sina danska landsmän utan sina skånska? grannar.

Utvandringen från Sverige på 1800-talet och första tredjedelen av 1900-talet omfattar ca 1,4 miljoner och är större än från något annat nordiskt land. Traditionellt utpekas Småland, Väster- och Östergötland som de mest intensiva utvandringsområdena med Göteborg som den viktigaste utseglingshamnen. Forskarna har då utgått från de som registrerats i det svenska materialet. De nästan åttioniotusen svenskar som utvandrat via Danmark har med all sannolikhet kommit från Sydsverige, särskilt Skåne och också Malmö. Det innebär att dessa områden också kan räknas in bland områden med omfattande utvandring.

En närmare undersökning om så är fallet försvåras dock av att medan utvandrare med Danmark som sista hemort är noggrant beskrivna i det danska källmaterialet med födelseort, sista uppehållsort (by, socken och län) så att man skulle kunna veta till vilken myndighet man skulle vända sig till om begäran om ersättning uppkom, så är detta inte fallet med utländska biljettköpare. Här anges i regel endast hemland, namn, yrke och ålder. För endast 1% av de svenska invandrarna eller 895 av 88.753 finns upplysningar om hemort/sista uppehållsort (133 kommer från Malmö, 114 Helsingborg, 96 Stockholm, 56 Kristianstad, 52 Göteborg, 48 Landskrona, 33 Kalmar, 32 Växjö, 29 Lund, 24 Ängelholm, 24 Ystad, 22 Broby för att nämna platser med mer än 20 utvandrare).

Forskarna har numera delvis tillgång till namnen på svenskar som utvandrade via Danmark också via den svenska CD-skivan EMIGRANTEN. Ca 56.000 poster återfinns där för perioden 1868-1898 men stickprovskontroll har visat att många namn även under denna period saknas varför man bör använda ovannämnda internetdatabas – www.emiarch.dk/search.php3

Om Skåne haft en långt större utvandring än vad som tidigare antagits kan man inte fastställa med mindre det går att utröna om det funnits danska agenter i Skåne eller genom att identifiera personerna i den danska databasen. Dessa återfinns helt naturligt inte i den svenska statistiken med källmaterial som baserar sig på poliskamrarnas passagerarlistor, eftersom de köpte biljetter av agenter med dansk generalagentur. Utifrån den grupp som uppgivit Malmö (133 st 1869-1909) som sista uppehållsort har en stickprovsundersökning gjorts som bekräftar detta. Frågan som ställts i denna artikel är om det är möjligt att återfinna dem på annat sätt, tex genom de alfabetiska registren Malmö stadsarkiv har eller databasen EMIBAS-Skåne som utgår från kyrkobokföringsmaterial. Samtidigt är det intressant att se om utflyttningen registrerats i kyrkobokföringsmaterialet och hur denna grupp fördelar sig på ålder, yrke och destination mm och i någon mån om den skilde sig från övriga via Danmark utvandrade svenskar.

Källor: På Malmö stadsarkiv finns utomordentliga alfabetiska register över bla födda i Malmöförsamlingarna, dvs vid den tiden Caroli, S:t Petri, Pauli (1884-), Garnisons-, Slotts-, Hospitals- och Mosaiska församlingarna. Födelsenotiserna håller på att föras över till en internetdatabas. Det finns också register till husförhörslängder för de tre större församlingarna, i vissa fall ända fram till ca 1900, för Caroli även för inflyttningslängder 1884-1900. Dessa register har använts och med hjälp av Skånes Genealogiska förbund (Åke Kjellqvist, Staffanstorp) har det varit möjligt att få tillgång till databasen EMIBAS-Skåne. Denna utmärkta databas är under arbete och omfattar över 170.000 skåningar som enligt kyrkobokföringsmaterialet utvandrat. Det finns goda kombinationsmöjligheter i sökvägarna som underlättar, när man vill finna en person även om namnet har olika stavning.

Ålder: De 133 bestod av 96 män och 37 kvinnor. 72% av männen var i åldern 16-30 år av vilka 42% var 21-25 år. Detta motsvarar den stora gruppen svenskar som också till övervägande del består av unga ogifta män. 65% av kvinnorna var 21-30 år. De flesta var ogifta. Hälften av gruppen reste tillsammans med någon annan och eftersom urvalet endast omfattar de som uppgivit Malmö som sista uppehållsort är det möjligt att fler rest tillsammans. Här ingick sex familjer och sju ensamma fruar med eller utan barn. Sammanlagt reste 17 barn. Text reste hustru Augusta Lusch, 47 år gammal, till New York 1872 från Malmö Caroli församling med sex barn, 1, 5, 7, 10, 11 och 15 år gamla. Maken Fredrik Johan var tegelmästare, liksom hustrun född i Tyskland och hade rest över tidigare. Av barnens födelseorter framgår att familjen levde ett kringflackande liv, sannolikt på olika tegelbruk.

Resmål: I den stora svenska utvandrargruppen har 96% angivit USA som mål, liksom 89% av danskarna men endast 83% i den lilla malmögruppen.

I USA dominerar helt naturligt New York med 67 st (50%). New York var den stora inresehamnen under den tid undersökningen omfattar, 11 st har uppgett Boston som är en annan inresehamn. Många kom troligen att stanna i inresehamnen men hade man ingen särskild destination bestämd innan man reste, uppgavs New York varefter man vid ankomsten undersökte möjligheten till att resa vidare. Som ovan nämnts kan det också bero på att agenten endast hade rättigheter att sälja biljetter till ankomsthavnen. Bortser man från de som angivit ankomsthavnen som bestämmelseort åkte 20% till Chicago och Iowa, 18% till olika platser i svenskbygdernas Minnesota, 17% till Australien, 14 till Buenos Aires och 2% Afrika. I övrigt fördelar sig det angivna målet över många olika stater i USA från Rhode Island, Missouri, Florida (en bokbindare 1869), Tennessee till Nebraska och även Kalifornien (bondson 1869).

Yrke: I den stora svenskgruppen dominerade lantbrukssyrken (46,5%) medan i malmögruppen många (43%) vid utresan uppgav en hantverks-, ingenjörs eller liknande yrkesutbildning. Av de 31 vuxna kvinnorna (16 år och äldre) var 8 pigor, 2 hushållerskor, 1 syerska, 1 massör och 15 gifta eller änkor. Männen uppgav att 13 var arbetare, 19 hade drängyrken, 3 var möllare och mejerist, två trädgårdsmästare, 22 företrädde olika hantverksyrken, 10 handel, 6 var ingenjörer och 4 studenter. Tidigare undersökningar har visat att de som reste i början av emigrationsperioden hade yrkesutbildning och ekonomi i större utsträckning än de som reste på 1880-talet och senare.

Yrke/resmål: De som valt mål utanför USA tycks inte ha rest för att "söka lyckan" utan hade yrkesutbildning, text en slaktare till Queensland, ingenjör till Kapstaden och tre målare till Buenos Aires resp Nya Zeeland. Till Minnesota flyttade mest drängar och pigor, till Chicago trädgårdsmästare, hantverkare och handlande. De som uppgav New York som destination representerade många olika yrken, som arbetare, köpman, bokhållare och hantverkare.

Tidsaspekten: Utvandringen var starkt konjunkturpräglad i Sverige. Redan på 1850-talet reste många till Danmark och Amerika. Orsaken var en stark folkökning, inte beroende på högre födelsetal utan minskat dödstal – "freden, potatisen och vaccinet" som Esaias Tegnér uttrycker det -. Det hade därmed blivit svårare att finna arbete, jordbruksreformer och utdikning räckte inte till att försörja alla på landsbygden och städerna var ganska små och kunde trots begynnande industrialisering inte svälja folköverskottet. I USA däremot fanns gott om jord, arbete och lockande höga löner. Atlantresorna annonserades i pressen från 1850-talet och med införande av ångbåtlinjer blev överresan betydligt smidigare. Från Danmark reste ca 33% av utvandarna åren 1880-1909 med det danskamerikanska ångbåtssällskapet Thingvalla (från 1898 DFDS) direkt till New York och därifrån med tåg till bestämmelseorterna i mellanvästern, övriga till största delen med båt från

Köpenhamn till Kiel, tåg Kiel-Hamburg, båt Hamburg-Hull, tåg Hull-Liverpool, båt Liverpool-NewYork och därifrån vidare med tåg.

Under amerikanska inbördeskriget på 1860-talet minskade naturligt nog lustan att emigrera men den kom igång igen i slutet av decenniet när Sverige hade drabbats av missväxt 1866-1868. När de första danska registreringarna börjar 1868 är det året innan den första emigrationstoppen från Sverige med över 30 000 utvandrare. Därefter avklingade resandet några år för att bli ännu större 1880-1893. Större delen av gruppen från Malmö (44%) reste i det tidigare skedet 1869-1873. Hälften uppgav New York och Boston som mål, resten mera avlägsna destinationer som Australien, Chicago och olika platser i Minnesota. Under resten av 1870- och hela 1880-talet reste endast ett fåtal. Ändå var åttiotalet som nämnts det verkliga emigrationsdecenniet i Sverige. 10% av malmögruppen reste 1892-1893 och 10% 1895-1898. Övriga år är det endast ett fåtal, bortsett från 1905 med 4%. Återigen är det New York som är dominerande destination.

Registrering av utflyttning: 1686 års kyrkolag stadgade att prästerna skulle föra längder över utflyttade. Bestämmelserna förnyades flera gånger under 1700-talet vilket tyder på att lagen inte efterlevdes. Från 1812 var det obligatoriskt att anmäla flyttning till pastorsämbetet inom en månad. Trots att myndigheterna föreskrev att man från 1884 skulle uppvisa flyttningsattest för att teckna resekontrakt har många emigrerat från Sverige till USA utan att det antecknats i kyrkoboksmaterialet. I Danmark krävdes inte motsvarande attest. Från Sydsverige till Danmark hade länge pågått en arbetsvandring som ökade under 1800-talet. Många återkom säsong efter säsong, andra utvandrade. Forskare har påvisat att det var upp emot sex gånger fler som utvandrade till Danmark än som framgår av flyttningsslängderna, efter 1850 sammanlagt ca 200.000. Danmark hade haft en kraftigt ökande tillväxt inom jordbruket från 1830-talet med löner som var dubbelt så höga som i Sverige. Där fanns också byggeri, arbeten i städerna och industrier på ett helt annat sätt. Med tanke på att stora delar av utvandringen till Danmark inte är registrerad är det knappast förvånande att knappt 30% av gruppen som reste från Malmö via Köpenhamn har registrerats som utflyttade i kyrkobokföringsmaterialet (Malmö stadsarkivs register och EMIBAS-Skåne). När vi närmar oss sekelskiftet finner man också flera ur stadens mera välbärgade skikt som rest på "nöjestur" till USA. Utan att resorna på något sätt antecknats i församlingsboken har t ex grosshandlare Johan Aspegren med hustru, 69 resp 61 år gamla, rest till New York 1903, ingenjör Gotthard Dieden 1905, köpman Erskine Hain 1902 och direktör Herman Richter 1907 till samma stad medan ingenjör Nils Fr Muhrman 1898 åkt till Kapstaden och Axel Rahnboy 1882 till Afrika.

Identifiering: Eftersom så få har återfunnits registrerade i utflyttnings- eller husförhörslängder har det också visat sig svårt att identifiera personerna. Att finna arbetaren Carl Andersen från Malmö, 38 år som reser till New York år 1904 är en nästan omöjlig uppgift. Inte förrän Skånes samtliga husförhörslängder eller församlingsböcker blir dataregistrerade skulle det vara möjligt. Namnen är ofta alltför vanliga för säker identifiering och det är först när personen har ett hantverksyrke eller liknande eller ett släktnamn som det blir lättare. Ca 41% i malmögruppen har identifierats och som tidigare nämnts finns det bland dessa i flera fall ingen anteckning i källorna om resa, i andra fall endast en blyertsanteckning om rymning eller att vederbörande fått betyg för att söka arbete.

Sammanfattning: Svenskar som emigrerade via Köpenhamn och köpte biljett där återfinns inte i den svenska emigrationsstatistiken, som är baserad på poliskamrarnas passageralistor. Utifrån de 133 som uppgivit Malmö som hemort har kunnat fastställas att knappt 1/3 gått att återfinna i kyrkobokföringsmaterialet (MSA:s register och EMIBAS-Skåne) antecknade som utflyttade. Intressant skulle dock vara att i en framtid kunna samköra databaserna med 170.000 emigrerade skåningar med de 89.000 utvandrade svenskarna i den danska databasen för att se om resultatet blir

annorlunda. Att även utvandring via Danmark i många fall tycks ha ansetts lika naturlig som att arbeta i Danmark och inte krävt något intyg från pastorsämbetet i hemorten bekräftar undersökningen av Malmögruppen.

Källor och litteratur:

Aalborg stadsarkiv: Det Danske udvandrarkiv: Dansk udvandrarsbas – www.aalborg.dk/udvandrere og www.emiarch.dk
EMIGRANTEN 2001, CD skiva med 1,4 miljoner utvandrare svenskar, Riksföreningen Sverigekontakt Box 53066, 40054 Göteborg

Skånes genealogiska förbund: EMIBAS-Skåne, 171.200 skåningar som emigrerat

Malmö stadsarkiv: kyrkobokföringsmaterialet för Malmöförsamlingarna,
Alfabetiska register över födda, flyttningslängder och husförhörlängder,
FÖDDE-databasen (www.ddss.nu)

Ahlqvist, Göran: Sydsvensk utvandring till Danmark, fallstudie av en i kyrkoböckerna oregistrerad utvandring, Scandia 1976

Andersson, Per, Clemensson, Per: Emigrantforskning, Falköping 1996

Bender, Henning: Svenske Udvaendret via Danmark 1868-1904, Kulturhistorisk samarbejde omkring Øresund, Farum 1998. (www.famus.dk/Publicationer/Rapporter/KulturhistoriskSamarbejde/svenske_udvaendret.htm)

Bender, Henning: Bornholms udvaendret 1868-1904, Bornholmske Samlinger 2000, Rønne 2000. (www.historisk-samfund-bornholm.dk/newpage1.htm)

Johansson, Rolf: Registrering av flyttare, en källkritisk granskning av svenskt kyrkobokföringsmaterial 1840-1890, Scandia 1976

Larsson, Lars-Olof: Utvandring från södra Småland fram till 1870, Kronobergsboken 1978

Willerslev, Richard: Den glemte indvaendret. den svenske indvaendret till Danmark 1850-1914, Copenhagen 1983